

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius

VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinių parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u><i>Vytautas Jurgutis</i></u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1993

T. 5

Simonas Daukantas

"VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS*

Saulius Pivoras**

ĮVADAS

Ar šiandien mes pakankamai pažįstame ir suvokiame Daukantą? Tai svarbus ir būtinas klausimas praėjus 200 metų nuo jo gimimo. Ar mes įsivaizduojame, ar suvokiame Daukanto gyvenimą, darbus, jo mintis ir rūpesčius? Turime gerą Vytauto Merkio parašytą Daukanto biografiją, kurios jau ir antras leidimas išėjo¹. Sauliaus Žuko įžvalgią knygelę mokyklai², Egidijaus Aleksandravičiaus bandymą atkurti artimiausią Daukantą supusią aplinką³, bei nemažai straipsnių, tarp kurių problemišku išsiskiria V. Trumpos darbas, publikuotas 1965 m. "Metmenyse". Pagaliau turime paties S. Daukanto raštų dvitomį⁴. Šiame dvitomyje pirmąkart buvo išspausdintas brandžiausias istorinis Daukanto darbas "Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Iš ankstesnių tyrinėjimų dar reikia paminėti Augustino Janulaičio darbą⁵ ir nepublikuotą Jono Repšio disertaciją⁶. Tai buvo tikrai rimtas ir solidus darbas, netrivialiai, nors ir remiantis

* Redakcinė kolegija dėl kai kurių S. Pivoro minčių turi kitokią nuomonę.

** Nuoširdžiai dėkoju už visas pastabas, kurias, perskaitę rankraštį, išsakė istorikai Antanas Kulakauskas ir Česlovas Laurinavičius.

¹ Merkys V. Simonas Daukantas. – V., 1991.

² Žukas S. Simonas Daukantas. – K., 1988.

³ Aleksandravičius E. Prieš Aušrą. Jaunieji Daukanto bičiuliai. – V., 1990.

⁴ Daukantas S. Raštai. – V., 1976. – T. 1–2.

⁵ Janulaitis A. Simonas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864). – V., 1913.

⁶ Repšys J. Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros. Filosofijos mokslų kandidato disertacijos mašinraštis. – V., 1961.

marksistinė schema bei frazeologija, paaiškinantis kai kuriuos Daukanto pasaulėvokos aspektus. Pavyzdžiui, 113–115 puslapiuose analitiškai ir tiksliai išaiškinamas Daukanto baudžiatvės supratimas ir tai, kad jos susiformavimo ir Lenkijos–Lietuvos unijos ryšys (lenkai ir baudžiava) jo nebuvo suvokiamas taip tiesiogiai, kaip iki tol (o dar ir dabar) buvo manoma. Darbas turi ir daugiau privalumų, bet dėl minėtos schemos šiuo metu jis galėtų būti skelbiamas tik kaip J. Repšio palikimo dalis, tam tikrais aspektais vis dar aktuali.

Atrodytų, belieka prieš Daukantą tik galvą nulenksti, pašto ženklą ar pinigą jo garbei išleisti. Džiugu, kad rengiamasi iš naujo paskelbti jo "Istoriją žemaitišką", XIX a. pabaigoje išleistą JAV. Kalbama ir apie akademinis Daukanto raštus. Bet yra dar vienas dalykas. Nors A. Janulaitis dar 1913 metais rašė, kad labiau žinomi Daukanto raštų pavadinimai, o ne turinys, tačiau padėtis ir dabar nelabai pasikeitė. Be to, ir pavadinimai nesuprantami, jeigu nežinomas turinys. Sakykim, "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". Kas gi tie kalnėnai? Ar jie tie patys lietuviai ir žemaičiai? "Istorija žemaitiška". Kodėl žemaitiška, o ne Lietuvos? Gal teisūs Amerikos leidėjai, kurie pakeitė pavadinimą ir atitinkamai poredagavo tekstą, "žemaičius" keisdami į "Lietuvą"?⁷ Ar pirminio varianto gražinimas yra tik pagarbos autoriui ženklas, ar jis gali būti motyvuojamas ir kažkuo svarbesniu? Daukanto rinktinių raštų, išėjusių 1955 m., tomelyje paskelbta "Pasakų masių" dalis. Ką reiškia tas žodis "masių"? Ar tai žmonių masės, kitaip tariant, liaudis? Ar daug kas atkreipė dėmesį į V. Merkio pastabą, kad masiais Daukantas vadino Gondingos tėvonijos (šiaurės vakarų Žemaitijoje) gyventojus⁸? Pagaliau, kokie iš tikrųjų Daukanto nuopelnai istorijai? Ar jie tėra tik istoriografinis faktas, mokslškai bevertis, o mes lenkiame galvą tik Daukanto patriotizmui, netikėdami, kad galime pasisemti iš jo istorijos žinių ir supratimo apie Lietuvos praeitį? Pabandysime apie tai pasvarstyti.

1. ŽMOGUS IR EPOCHA

Kiekvienam žmogui yra skirtas laikas gyventi žemėje ir pasaulyje. Todėl sakoma, kad norint suprasti žmogų, reikia suvokti jo epochą. Daukantas gyveno XIX amžiaus pirmojoje pusėje. Mūsų kultūroje gyva tradicija sieti šį istorinį laikotarpį su romantizmu. Taip mes atpažįstame "firmos ženklą"

ir tariamės jau viską suprantą. Aa..! Tai – romantizmas! Taigi Daukantas – romantikas. Netgi ir mokslas tenkinasi iš esmės tokiu vertinimu, tik jį išplėtoja. Pateikiamas, suformuluojamas tam tikras romantizmo apibrėžimas, jis pavadinamas kultūros tarpsniu, ir viskas jau lyg ir aišku. Tačiau iš tikrųjų niekas neaišku ir, kaip sako žymus rusų literatūrologas, vokiečių kultūros istorijos specialistas A. Michailovas, kažin ar ne visur labiausiai paplitęs paklydimas yra nuolat pasikartojantis reikalavimas apibrėžti, kas tai yra romantizmas, barokas ir t. t.⁹ Tai nereikia, kad apskritai nereikia apibrėžti. Tačiau apibrėžimas (įvardijimas) turi kilti iš suvokimo, o ne atvirkščiai, kai pirma duodamas apibrėžimas ir tada, juo remiantis, bandoma suvokti. Mes galime vandenį pavadinti vynu, bet ar nuo to kas paaiškės? Taigi labai svarbu, kaip suprato "romantizmą" ir "romantiką" patys romantikai. Pirmąkart žodis "romantikas" pasirodo Žano Polio "Paruošiamojoje estetikos mokykloje" (1804 m.). Jis suskamba vieno herojaus lūpse. Tās herojus yra visokių literatų nedraugas ir vartoja šį žodį atsainiai: "kažkoks romantikas", t. y. maždaug niekais (=literatūra) užsiimantis žmogus. Patys vokiečių romantikai literatai, svarstydami literatūros gyvenimo taisykles, kalbėjo apie "romantizaciją". Novalis taip ją apibūdino: "Individualaus momento, individualios situacijos ir t. t. – absoliutizacija – universalizacija – klasifikacija ir yra romantizacija"¹⁰. Vėliau "romantiškas" ir kiti su juo susiję žodžiai perėjo iš literatūros į kitas kultūros sritis ir įgijo daug naujų reikšmių: romantiška graži gamta, bet kuris gražus, kažkuo išsiskiriantis daiktas ar reiškinys, apskritai visas tas neįprastumas, kurį gali pamatyti žmogaus akis. Iki tam tikro laiko "romantikai" dar nežinojo, kad, svarstydami "romantiškumo" problemą poezijoje, patys buvo poetai-romantikai (t. y. tokiais jie savęs nelaikė). Tokie jie tapo tada, kai epochos sąmonė susiejo šiuos jų svarstymus su poetine jų kūryba.¹¹ Ar Daukantas svarstė romantiškumo problemą? Visi gerai žinome, kad ne. Žiūrint į romanti-

⁷ Žr. komentarus Daukanto rinktinių raštų leidime 1955 m. – P. 430.

⁸ Merkys V. Op. cit. – P. 142.

⁹ Михайлов Александр Викторович. Диалектика литературной эпохи // Контекст - 1982. - С. 115.

¹⁰ Ten pat. – P. 109.

¹¹ Ten pat. – P. 110.

zmą kaip į tam tikros kultūros dalies (pavyzdžiui, literatūros) suvokimą, nėra prasmės šią sąvoką globalizuoti. Ir apskritai tokios prasmės, kaip jau minėta, nėra. Taigi aišku, kad Daukantas nepriklausė jokiai romantizmo "rūšiai". Beprasmiška tampa aiškintis ir romantizmo epochos santykį su kita – šviečiamąja – epocha. Reikia ieškoti kitų būdų suvokti epochai.

Tai nėra tiesioginis mūsų uždavinys ir galime pasitenkinti, kaip pavyzdį nurodydami kelis Aleksandro Michailovo darbus.¹²

2. ASMENYBĖ

Bet nepaisant išdėstytų minčių dar neįveikta galimybė laikyti Daukantą romantiku. Ta galimybė yra buitinė, pirmąkart išsakyta literatūrinio Žano Polio herojaus. Tikrieji, t. y. gyvenimiški nedraugai su pasitenkinimu pasičiupo "romantizmo" pravardę. Ir dabar dar apie kokį nors žmogų sakoma "Et! Tai nepataisomas romantikas". Taigi svajotojas, ne-realistas, emocionalus žmogus ir pan. Kultūra neegzistuoja savaime, o tik žmoguje ir per žmogų. Ji yra žmogaus tapsmas asmenybe. Todėl mes negalime taip paprastai (buitiškai) pavadinti Daukanto romantiku. Anot to paties A. Michailovo, "kultūros istorija ir tyrinėja ne faktus ir daiktus kaip tokius, bet apmąstymo procesus, į kuriuos faktai ir daiktai iš anksto giliai panardinti"¹³. Taigi negalime pasitenkinti literatūrinio stiliaus fragmentų mums sukeltu įspūdžiu, o pirmiausia turime suvokti kultūrinio fenomeno, kuris beveik visada yra asmenybinio ne empirine, o ontologine prasme pobūdžio visumą. Dar kartą pasiremsime A. Michailovu, kurio žodžiai apie literatūros istoriją tinka ir istorijai apskritai:

"Nėra jokio kito būdo tirti literatūros istoriją, kaip nagrinėjant jos vidinę logiką, įsikverbiant ir apsiprantant literatūrinio proceso viduje, – faktai savaime yra nebylūs, tai tik jų savęs apmąstymo pradžia. Todėl negalima užsiimti nacionaline literatūra nesupratęs jos nacionalinės savęs apmąstymo logikos"¹⁴. Paties Daukanto žodžiais: "Jeigu kas skaitys nemėklindamas, nieko sau naudingo neregės, bet jei rymodamas (...) lasys, ras sau daug didžiai naudingų pamokslų"¹⁵.

Daukantas nerado sau geresnio vardo, kaip "vargo pelė". Matyt, jam jis

teikė ypatingą reikšmę ir prasmę. Todėl neužtenka pasakyti, kad frazeologizmas "vargo pelė" yra tautosakinės kilmės. Daukantas nesuprato tautosakos paradžiui ir ne dėl kažkokių frazeologizmų ja domėjosi. Tai jam buvo išmintis, išreikšta nacionaline forma. Pasivadinęs "vargo pele", Daukantas išsakė savo pagrindinę ontologinę poziciją, šiame dviejų žodžių junginyje užšifravo visą savo gyvenimo prasmę. T. y. sąmoningai pasirinko prastuolio poziciją¹⁶, suvokdamas, kad ji yra galios ir gyvenimo įtampos šaltinis. Ši prastuolio nuostata ryškėja ir kituose Daukanto pasisakymuose: "Šiandien būsiu, rytoj pūsiu", "Su saule negyvensi" ir t. t.

Apskritai Daukantas tikraja išmintimi laikė paprastumą. Tačiau tai ne faktinė, o principinė, ontologinė nuostata. Naivu būtų manyti, kad Daukantas neskyrė šių dalykų. Todėl Daukantas ir gali "rimtu tonu" kritikuoti L. Ivinskio kalendoriuje išspausdintą pasaką apie karalių Saliamoną. Kadangi paprastuose dalykuose slypi išmintis, ji turi būti išmintingai bei rimtai pasakyta – kaip kad tautosakoje. Rimtas tonas čia nėra tik stilistinė gudrybė. Prisiminkime diskusiją, kai Daukantas savo darbus pasirašinėjo vis kitais vardais. Ar jis norėjo parodyti lietuvių literatų gausybę ir taip išgarsinti tautą, ar tiesiog bijojo galimo persekiojimo? Tiesą sakant, ši alternatyva apskritai neteisinga. Aišku, turėjo reikšmės abu dalykai, bet pirmausia Daukantui buvo svarbu ne tiek autorystė, kiek jo darbų reikšmė. Be to, tai buvo galimybė bliviai (ne pagyrimais apsunkinta galva) įvertinti savo veiklą. Ne šiaip sau Daukantas prisimena patarlę, kad apie žmogų reikia spręsti ne iš jo išvaizdos ar žodžių, bet iš darbų. Ir savo darbus Daukantas skiria lietuvių motinoms ar berneliui piemenėliui, t. y. išminties

¹² Михайлов А. В. Идеал античности и изменчивость культуры: рубеж XVII-XIX вв. // Быт и история в античности. – М., 1988. – С. 219–270; Михайлов А. В. Античность как идеал и культурная реальность XVII-XIX вв. // Античность как тип культуры. – М., 1988. – С. 308–324.

¹³ Михайлов А. В. Идеал античности... – С. 254

¹⁴ Михайлов А. В. Диалектика литературной эпохи. – С. 127.

¹⁵ Daukantas S. Raštai. – V., 1976. – T. 1. – P. 662; * latvizmas, lasit – skaityti.

¹⁶ Prastuolio idėja sampratą pateikia V. Bibleris; Библиер В. С. Образ простеца и идеал личности в культуре средних веков // Человек и культура. – М., 1990. – С. 81–125.

trokštantiems paprastuoliams. Tik nereikia suprasti Daukanto žodžių paraidžiui, kuo pasireiškia pozityvistinio mokslo impotencija.

Giņas, ar bajorams, ar liaudžiai Daukantas skyrė savo knygas, taip pat yra beprasmis. Aišku, kad Daukantas savo veikalus skyrė liaudžiai, valstiečiui (jo praktinių patarimų knygelės). Bet tai, ką Daukantas vadina "motina" ar "berneliu", nėra tik faktinė ar konkreti XIX a. pirmosios pusės motina ar bernelis, o apskritai ontologinis principas ar nuostata. Daugelis Daukanto vadinamųjų nusiskundimų jam yra tik priemonė sužadinti kūrybinei energijai ir nereikia jų suprasti kaip savanaudiškos retorikos. Todėl visai nėra jokio prieštaravimo tarp negalavimų išgyvenimo, jų aprašymo ir veiklos troškimo. Tikriau, tas prieštaravimas yra tiesiog būtinas ir natūralus. Tai, kad Daukantas kažkam dalijo pinigus, taip pat nereikia, kad jis buvo turtingas. Iš tikrųjų juk kone visada tik beturtis (prastuolis) užjaučia neturtingą. Galbūt kai kam (o gal tik palaikantiems Valančių) Daukantas atrodė emocionalus. Bet toks jis nebuvo. Ir pasakojimas apie senatvės nelaimes kaip gyvenimo saulėlydį pripildytas skausmingos autoironijos ("visa globa boba"). Daukantas, mūsų įsitikinimu, nebuvo romantikas nei kokia nors tipologine, nei buitine prasme.

3. MOKSLAS, ISTORIJA, LITERATŪRA

Daukanto vertinimo stereotipai gerokai kliudė suprasti jį ne kaip "kontroversišką", o kaip vientisą asmenybę. Kiekviena asmenybė apskritai yra kontroversiška. Skiriasi tik asmenybės išgyvenimų specifinio įtampos lauko poliai. Kaip apie Daukantą iki šiol manoma? Ogi maždaug taip. Gyveno XIX a. toks patriotas ir pasiryžėlis, savamokslis romantikas, lietuviškai parašęs pirmąją Lietuvos istoriją. Kadangi nenorėjo ir nesugebėjo parašyti mokslinės istorijos, tai daug meninių vaizdų nuo savęs pridėjo. Gražu, bet tai ne mokslas ir moksliniu požiūriu (!) Daukanto veikalai – beverčiai. Suprasdami kilnius šio žmogaus ketinimus, mes turime atleisti jo istorijos trūkumus, laisvalaikiu galbūt pasiskaitinėti, bet rimtai nesidomėti. Neapskundžiamas nuosprendis. Tuo tarpu toks požiūris būtų paprasčiausias fariziejų pasityčiojimas. Daukantui nereikalingas mūsų atleidimas, nes atleisti jam nėra už ką.

Dėl romantizmo jau išsiaiškinome. Apie patriotizmą pakalbėsime tru-

putį vėliau. O kaip išsilavinimas? Daukantas turėjo vieną iš aukščiausių to meto universiteto teikiamų mokslinių laipsnių – magistro. Magistras buvo, pavyzdžiui, ir Vilniaus universiteto profesorius I. Danilavičius. Galėjo profesoriumi tapti ir Daukantas. Žinome, kaip ilgai ir kruopščiai jis dirbo prie Lietuvos metrikos, parengė publikuoti 4 istorijos šaltinių tomus, ap rūpindavo istorine medžiaga T. Narbutą ir kitus. Greta gimtosios mokėjo 6 (lotynų, lenkų, rusų, latvių, vokiečių, prancūzų) kalbas. Be to, domėjosi italų kalba, jo bibliotekoje yra prancūzų-italų žodynas. Turėjo turtingą mokslinę biblioteką.

Daukantas buvo vienas iš labiausiai išsilavinusių to meto Lietuvos žmonių ne tik tarp kilusių iš valstiečių. Pagal išprusimą sunku jį lyginti su D. Poška, M. Akelaičiu, J. Šliūpu ir netgi su J. Basanavičiumi. Todėl mes negalime Daukanto darbų nagrinėti primityviai, teigdami, kad jis tiek ir tenusipelno. Daukantas sako, kad jis nepajėgęs parašyti mokslinės (aišku, savo meto) istorijos. Bet neskubėkime vėlgi suprasti tų žodžių paraidžiai. Galbūt jis tiesiog turėjo savo mokslinės istorijos sampratą. O tai nėra bloga ir neleistina. Kas yra Daukantui mokslas? Tai yra išaiškinimas ir patarimas, kaip reikia gyvenime ir visuomenėje (sviete) elgtis, pagarbos išminčiai mokymas¹⁷. Taigi mokslas Daukantui nėra abstraktus dalykas, o gyva kultūros dalis. XIX a. pirmojoje pusėje literatūra buvo laikoma ne tik grožinė kūryba (beletristika), bet apskritai visa, kas parašyta. Kas yra "literatūra" Daukantui? Tai užrašytas pasakojimas apie visokius "veikalus"¹⁸. Istorija irgi yra literatūros rūšis. Bet tai pasakojimas apie tikrus ("būtus") "veikalus", vadinasi, ne išmonė, bet pasakojimas apie tikrovę. Tokia Daukanto istorijos samprata. Daukantas nekūrė meninių vaizdų, t. y. išmonės. Tai būtų prieštaravę jo paties supratimui. Todėl negalime Daukanto istorinių darbų vertinti grožinės literatūros mastais. O kaip Daukantas vertino beletristiką, galima spręsti iš 1847 m. laiško Vladimirui Andrejauskiui. Daukantas rašo: "Prašom mokyti ir gilintis savo dalyke, kuriam pasišventei, o laisvom valandėlėm skaityti naudingas istorijas arba kelionių knygas, bet ne romanus, kurie nieko neduoda, tik atima laiką ir kvailina jauną pro-

¹⁷ Daukantas S. Vertimai ir sekimai. – V., 1984. – P. 31–32.

¹⁸ Ten pat. – P. 32.

tą¹⁹. Bieka tik pridurti, kad "romanas" irgi susijęs su "romantizmu". Mes matome Daukanto požiūrį į romanus. Bet lieka neišspręsta viena problema: Daukanto istorijos meniškumas, kalbos gyvumas. Aišku, kad meninio vaizdo Daukantas nesuprato kaip kompensacijos ten, kur trūksta istorinių faktų. Nėra taip, kaip mano dauguma dabartinių literatūros kritikų. Daukantas nesiekė ir didaktinių ar patriotizmą žadinančių tikslų. Mums meniškai atrodantis girių ar koks kitas aprašymas Daukantui yra istorinės praeities rekonstrukcijos ir suvokimo elementas. T. y. meninis vaizdas buvo ne sąmoningų pastangų ir darbo (ką galime priskirti šiuolaikinėms romanisto intencijoms), o tiesiog natūralus istorinio (t. y. tikrovės, kur išmonė negalima) pasakojimo rezultatas. Kalbos Daukantas taip pat nesutapatino su gramatikomis ir žodynais, nors pats juos rašė. Kalba – gyva ir unikali būtis. Todėl jis galėjo sukurti ir daugelio cituojamą metaforą, lyginančią kalbą su snieguose žaliuojančia bruknele. Istorija Daukantui pirmiausiai yra pats gyvenimas. Todėl jos pasakojimas (istoriografija) irgi turi būti tikras, o ne mechaniškas faktų virtinės surikiavimas. Mokslas taip pat yra gyvenimo elementas. Tai tikrai gilus supratimas. Vienas žymiausių XX a. istorikų J. Heizinga yra pasakęs, kad istorija – tai dvasinė būseną, kai kultūra suveda sąskaitas su savo praeitimi. Iš pirmo žvilgsnio kai kurie Daukanto samprotavimai gali pasirodyti kaip moralizavimas ar retorika. Bet nepamirškime, kad, anot Daukanto, istorikas yra ir tautos gyvybės diagnostikas, ir šios gyvybės dalis. Tad visai suprantami tampa, atrodytu, subjektyvūs vertinimai. Aišku, Daukantas pats kuria savo istorinių veikėjų lūpomis išsakytas kalbas, bet jo laikais iš tikrųjų dar nemanyta, kad taip negalima. Pagaliau tai buvo ir tradicinės Antikos istoriografijos palikimas. Tai, kad Daukantas įtraukė į savo darbus Mickevičiaus "Živilę", mes vėlgi turime priimti visai natūraliai, suvokdami, kad Daukantui tai irgi buvo pasakojimas, nors faktiškai ir netikslus, bet iš esmės teisingai atkuriantis epochą. Ir dabartinė istoriografija kaip pavyzdžiais ar analizės objektais remiasi literatūriniais (beletristiniais) kūriniais. Taigi nepaisant viso literatūriškumo, Daukantas yra pirmiausia istorikas mokslininkas. Tai, kad šiandien Daukanto "Būdas" laikomas grožiniu kūrinio ir leidžiamas su atitinkamomis žaismingomis iliustracijomis, lygiai tiek pat tinkančiomis, tarkim, Borutos ir Treinio romanams, yra tam tikra profanacija, nors tai ne dailininko kaltė.

4. LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA

Mes jau priėjome išvadą, kad Daukantas pirmiausia buvo mokslininkas. Tačiau iš netolimos praeities mums gyvas ir mokslininko ideologo, propagandisto paveikslas. Tokiu tautiniu ideologu laikomas ir Daukantas, kuriam mokslas buvęs tik priemone visuomenei šviesti, tautai žadinti, patriotizmui ugdyti. Daukantas esą buvęs antilenkiškos orientacijos, aukštinęs ne tik lietuvius, o ir kitus baltus, vadinasi, baltofilas, "baltofilinės programos" kūrėjas. Daukantas neslėpė savo patriotizmo. Tačiau jis nebuvo ideologas tikrąja šio žodžio prasme. Jau iš aptartos istorijos sampratos matome, kad Daukantas pirmiausia buvo mokslininkas, tačiau jo mokslas – gyva kultūros dalis – turėjo būti susietas su gyvenimu. Daukantas ėmėsi tyrinėti istoriją ne iš patriotizmo ir noro bet kokių būdu (gal net kai ką klastojant) išaukštinti savo tautą, bet atvirksčiai – jo patriotizmas ir tautos aukštinimas kilo iš pačios istorijos studijų. Pirmiausia Daukantas buvo kultūros istorikas. Tai jau seniai žinoma. Tačiau kultūros istoriją mes suvokiame labai siaurai, siauriau nei Daukantas.

Kultūros istorija jam nėra kokia nors istorijos dalis ar atskiras objektas. Apskritai visa istorija yra kultūros istorija. Todėl ne visai pagrįsta būtų Daukanto "Būdą" priskirti kultūros istorijai, o kitus darbus – tiesiog istorijai. Ir jo kultūros istorija nėra tik papročių aprašymas, kaip kartais supranta etnografai. "Būdas" nėra koks nors Daukanto laikų etnografijos šaltinis, tikriausiai, nėra tik tai. Nors Daukantas iš tiesų rėmėsi savo laikų kaimiška medžiaga, bet tai jam tėra pagalbinė priemonė rekonstruoti senovės lietuvių gyvenimą, aišku, grindžiama ir mums priimtina prielaida, kad egzistuoja tam tikras praeities ir dabarties ryšys, praeitis niekad nemiršta iškart ir visiems laikams, o gyvena ir dabartyje. "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" nėra vien papročių aprašymas dar ir todėl, kad Daukantui čia nerūpi tam tikros materialinės kultūros formos savaimė. Todėl jis J. Jaroševičiui, kuris parašė "Lietuvos vaizdinį civilizacijos požūrių" ir prikiša erudicijos stoką, kad šis aprašinėjas tik tokias formas. Dau-

¹⁹ Merkys V. Op. cit. – P. 130.

kantui juk svarbus pats kultūrinis gyvenimas, o tik po to – jo formos. Aki-vaizdu, kad tokia samprata, o kartu ir Daukanto veikalas yra pranašesni už J. Jaroševičiaus darbus bent jau konceptualių požiūriu.

Daukantas rašė ne bet kokią, o tautos kultūros istoriją. Šiam tikslui jam buvo būtina gerai apmąstyta "tautos" samprata. Pabandykime pasiaiškinti konkrečius lietuvių tautos dėmenis, kaip juos supranta Daukantas. Iš pradžių prisiminkime Daukanto istorinius darbus eilės tvarka. Pirmasis, parašytas jau 1822 m., kai D. Poška dar 1824 m. sielvartavo dėl Lietuvos istorijos stygiaus, buvo "Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". Apie 1838 m. Daukantas parašo savo stambiausią darbą "Istorija žemaitiška", kur pasakojimas baigiamas 1579 m., Vilniaus universiteto įkūrimu. Planavo Daukantas rašyti ir vėlesnę istoriją, bet matyt, jau nebesuspėjo. 1845 m. Peterburge išėina "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". Ir apie 1850 m. Daukantas parašo savo brandžiausią, bet apimtimi mažesnę už "Istoriją žemaitišką" darbą – "Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Mes Daukanto istorinių darbų pavadinimus išvardijome ne šiaip sau. Kadangi jie – visas Daukanto gyvenimas, tai turime manyti, kad kiekvienas žodis pavadinimuose nėra atsitiktinis. Pirmiausia "Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". Kaip galime spręsti iš tos antraštės, veikalas yra politinė istorija, pasakojanti apie garsius darbus, nes kitokių juk neverta pasakoti. Tai dar Antikos istoriografijai, konkrečiai Herodotui, žinomas istorijos apibrėžimas.

Kas yra tie "lietuviai ir žemaičiai"? Nors Daukantas ir supranta juos kaip tautą, bet dar nėra suvoktas būtinumas tos tautos požymius specialiai apibrėžti ir detaliau išsiaiškinti. Pirmiausia lietuviai ir žemaičiai pasižymi savo istorine-politine praeitimi. Buvo tokie politiniai vienetai – Lietuva ir Žemaitija. Taigi Daukantas čia neabejotinai remiasi istorine tradicija, nors lietuvių tautai priskiria ir kitus baltus, šiuolaikiškai sakant, etnonimų neskiria nuo politonimų ir pastaruosius laiko svarbesniais. Tačiau jau kitas veikalas rodo sampratos pokyčius. "Istorija žemaitiška" taip pavadinta greičiausiai todėl, kad Daukantas tautą apibrėžia daugiau kultūriškai ir šiuo atveju žemaičiai jam yra svarbiausia lietuvių tautos dalis. Tai konceptualus dalykas, ir leidėjai Amerikoje XIX a. pabaigoje, keisdami pavadinimą į "Lietuvos istoriją", nors savaip buvo teisūs (Daukantas iš tikrųjų rašė Lietuvos istoriją), bet jau kitaip suprato XIX a. pirmosios pusės reiškinius, nebemanė, kad ateityje žemaičiai bus ne lietuvių tautos subetnosas, o pa-

grindas²⁰. Bet Daukantas vis dėlto jautė savotišką nuostolį ir netikslumą taip įvardindamas darbus, nes ir aukštaičiai atliko ir tikriausiai atliks savo istorinį vaidmenį.

Todėl plačiau išdėstydamas savo tautos sampratą, Daukantas 3-ąją savo studiją pavadina "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių". Trys vardai antraštelėje nėra lygiaverčiai, kaip kai kas mano. "Kalnėnai" ir "žemaičiai" čia paaiškina, kas yra "lietuviai". Taigi, lietuvių tautą sudaro dvi dalys: kalnėnai ir žemaičiai. Aišku, kad "kalnėnais" Daukantas vadino aukštaičius. Bet Daukantui tai nėra savaime suprantama, kaip kad mums, ir "aukštaičių" termino jis nežino, vadina juos "kalnėnais", sinonimiškai dar "aukštėjais". Tai, kad "kalnėnai" ir "žemaičiai" antraštelėje yra priedėlis, gerai matyti iš 1845 m. Petrapilio "Būdo" leidinio viršelio, kur "kalnėnai" ir "žemaičiai" surinkti mažesniu šriftu, apačioje "senovės lietuvių". Išsiaiškinęs šiuos dalykus, Daukantas paskutiniame savo darbe jau kalba tik apie "lietuvių tautą". Šiuo atveju svarbu ir tai, kad Daukantas aiškiai atskiria tautą nuo valstybės ir šių dalykų netapatina (N. Karamzinas savo garsioje istorijoje rusų tautą tapatino su valstybe). Taip kartu su Daukantu išsiaiškinę lietuvių tautos dėmenis, pažiūrėkime, kaip Daukantas supranta tautą apskritai. Pirmiausiai Daukantas tautą supranta ne kaip kokį daiktą, o kaip ypatingais bruožais pasižyminčią gyvą individualybę. Jai būdinga sava kalba, tikyba, visuomeninė santvarka, kasdieninio gyvenimo įpročiai ir t. t.

Aišku, kad "tauta" ir "tautinė kultūra" Daukantui yra normatyvinis, o ne realus dalykas. Tokiu atveju atskiri sudėtiniai jos elementai yra sąlygiškai dinamiški, bet jų negalima vieno nuo kito atskirti taip, kad visiškai būtų sunaikinta ir tauta. Taip Daukantas aprašo krikšto priėmimą, kai susirinkę į seimą senovės lietuviai nusprendė krikštytis, nors tai buvo taip sunku padaryti, kaip iš naujo gyvenimą pradėti. Tautos gyvenimas nusako ir mokslinės istorijos uždavinius. Todėl Daukanto istorija yra pirmoji tikrai nacionalinė. Aišku, Daukantas prie lietuvių pačia bendrąja prasme priskiria latvius, prūsus ir kitus baltus. Tačiau tai nėra jokia baltofilinė programa, o Daukanto tautos samprata savo kraštutiniu – normatyviniu aspektu bei prielaida apie senovės baltų bendrumą, gal jų dar nesuvoktą, bet faktinį

²⁰ Plačiau apie tai kalbėjo A. Kulakauskas savo pranešime "Žemaičiai lietuvių tautiniame atgimime" pirmuosiuose "Rōmerio skaitymuose".

(panaši juk yra ir indoeuropiečių kultūros hipotezė). Daukantas, aišku, nėra ir antilenkiškos orientacijos žmogus. Apskritai valstybinis suverenumas jam nėra koks stabas, o dalykas, natūraliai išvedamas iš tautos kultūrinio ir politinio būvio. Tam tikrais atvejais jo galima atsakyti arba jį apriboti. Galimus santykius su lenkais (ir Lenkija) Daukantas nusako anoniminio herojaus žodžiais: "Galim mes su lenkais bendrystoj gyventi ir iš vieno nuo neprietelių gintis, nes [bet] katrie sau kaip tinkami ūkį savo rėdyti ir katrie kalbėti, rašyti, mokytis kalba savo bočių prabočių"²¹.

Kitame veikale kalbėdamas apie unijos padarinius, Daukantas apgailestauja: "Daug naudingiau būtų buvę abieđviem (– S. P.), kad katra tauta ypatingai save būtų rėdžiusi, o prieš savo neprietelius iš vieno stembusi"²².

Aprašydamas lietuvių ir gudų santykius, Daukantas kaip pozityvų dalyką vertina tai, kad "Gediminas nuo savo pusės pasižadėjo jų tikyba arba viera, kalbą, dabą* ir apsiėjimus jų bočių prabočių užlaikyti ir niekam pikto nedaryti"²³.

Daukanto istorijos nacionalumas yra pozityvus ir suprantamas dalykas. Anot J. Heizingos, be gyvo kontakto su nacionaline kultūra egzistuojanti istorija yra klaidingame kelyje, jeigu tik to kontakto stoka nėra paties kultūrinio gyvenimo degradacija"²⁴.

Po šių samprotavimų pereikime prie Daukanto istoriografijos mokslininkumo. Kad toks klausimas yra visai rimtas ir iki šiol iš esmės visiškai nagrinėjamas, turi aiškėti iš ankstesnio teksto. Iki šiol netgi Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos bibliografijoje nėra Daukanto istorijos, nors ten įrašytas T. Narbutas, kurio darbai aiškiai yra silpnesni už Daukanto ne tik konceptuali atžvilgiu, bet ir kritiškumu. Tai aiški išankstinė nuostata, kurios negalima pateisinti, nors suprasti galima. J. Repšio mintis, kad "iš esmės S. Daukanto istoriniuose veikaluose nėra tokio didelio atsilikimo nuo savo meto istorijos mokslo lygio, apie kurį rašė buržuazinė literatūra"²⁵, dar nėra įvertintas. Detalus istoriografinis Daukanto darbų nagrinėjimas, lyginant juos vieną su kitu ir su to meto kitų šalių istoriografija – iki šiol vadinta romantine jos kryptimi – tolimesnio darbo uždavinys. Mes kol kas pasitenkinsime tik pažymėdami keletą svarbiausių momentų. Pirmiausia dėl Daukanto erudicijos. Z. Ivinskio 1936 m. teiginys, kad "iš Daukanto veikalų nematyti jo mokslinės erudicijos"²⁶, tebėra iš esmės nepaneigtas. Taip pat ir J. Repšys savo disertacijoje rašė, kad "Daukanto raštuose neraišime mokslinių terminų"²⁷. Toliau J. Repšys rašo, kad "jeigu atkreipsime

dėmesį į laiškų stilių, tai pastebėsime, kad Daukantas čia vartoja tokius mokslinius terminus, kaip tautų civilizacijos laipsnis, "tautos politinis stovis", "valdžios oligarchija", "valstiečių luomo baudžiava" ir kt., ko visai nėra jo istorijos veikaluose. Jo istoriniai veikalai tiek turinio, tiek formos atžvilgiu nesutapo su jo korespondencijoje išdėstytu istorijos mokslo uždavinių supratimu bei tuo moksliniu kruopštumu, kurie matyti iš jo archyvo²⁸. Repšys šį neatitikimą aiškina tuo, kad Daukantas savo darbus rašė liaudžiai. Tai, kad Daukanto darbuose mažai išnašų (kai kurios iš jų yra tekste, todėl neatidžiai skaitant jų galima ir nepastebėti), nereiškia, kad jis apskritai remiasi mažu kiekiu šaltinių. Veikiau priešingai. Daukantas žinojo visus spausdintus ir daugelį nespausdintų Lietuvos istorijos šaltinių. V. Merkys jau Daukanto raštuose pateikė šaltinių sąrašą originalo kalba. Prisiminkime juos: Herodotas, Tacitas, Vulfstano ir Rimberto liudijimai, Jordanas, Kvedlinburgo analai, A. Bremenietis, Saksas Gramatikas, Eiliuotoji Livonijos kronika, P. Dusburgietis, H. Latvis, Vigandas Marburgietis, Dlugošas, Kazimiero teisynas, Ipatijaus metraštis, Bychovco kronika, Mykolas Lietuvis, Jeronimas Prahaškis, P. Karpinis, Lietuvos Statutas ir Lietuvos Metrika, Strijkovskis ir Kojelavičius. Šaltinių fondas Lietuvos istorijos tyrimams ne taip jau gausiai pasipildė po Daukanto mirties. Apskritai ir dabartiniai istorikai intensyviai remiasi šiais Daukanto gerai žinomais šaltiniais. Daukantas tiesiogiai nežino H. Vartbergės kronikos, paskelbtos tik

²¹ Daukantas S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių // Daukantas S. Raštai. – V., 1976. – T. 1. – P. 393.

²² Daukantas S. Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje // Daukantas S. Raštai. – V., 1976. – T. 2. – P. 702.

* "Daba" latviškai – prigimtis (gamta). Bet yra lietuvių "dabinti" ir "daboti".

²³ Daukantas S. Istorija žemaitiška // Daukantas S. Lietuvos istorija. – Plymouth, 1897. – T. 2. – P. 11.

²⁴ Хейзинга Й. Задача истории культуры // Хейзинга Й. Об исторических жизненных идеалах и другие лекции. – Лондон, 1992. – С. 38.

²⁵ Repšys J. Op. cit. – P. 74.

²⁶ Ivinskis Z. Lietuvių kultūros istorikas Simonas Daukantas // Naujoji Romuva. – 1936. – Nr. 12. – P. 247.

²⁷ Repšys J. Op. cit. – P. 73.

²⁸ Ten pat. – P. 79.

po jo mirties, ir keletu kitų dalykų. Bet istorijos šaltinių pažinimu su juo negali lygintis nei Narbutas, nei Jaroševičius, netgi Danilavičius ar pats Lelevelis. Tačiau grynai istoriniais darbais Daukanto erudicija neapsiriboją. Jisai žino ir naujausius kalbotyros darbus (R. Raską ir kitus). Be to, filosofus: Šv. Augustiną, Kantą, neoplatoniką Jamblicką (jo knyga yra Daukanto bibliotekoje), H. Grocijų, N. Makiavelį, J. Bentamą, Herderį ir kitus. Taigi Daukantas – labai plačios erudicijos žmogus. Todėl labai abejotina, kad tos erudicijos nėra jo istoriniuose darbuose. Ir tik neįsiskaičius galima teigti, kad "jo visas pasakojimo tonas yra perdėm paprastas ir [...] dvelkia kaimišku stiliumi, kaimiečio logika, jo mentalitetu"²⁹. Daukantas nevartoja mokslinių terminų visai ne dėl to, kad veikalus skiria liaudžiai. Pirmiausia, kas yra tas vadinamasis "mokslinis terminas"? Tai ypatingas simbolio-sąvokos kalbinės išraiškos būdas, žodžio formalizavimas.

Techniškai terminai labai patogūs, bet savo prasme dažnai ydingas dalykas, nes dėl jų sukalkėja ištisi prasmės masyvai, mąstymas turi skirtis kelią tarsi per suakmenėjusį mišką. Daukantas kaip tik ir nori to išvengti. Netiesa, kad terminų funkcija jo tekstuose irgi išnyksta. Kai kuriems žodžiams Daukantas suteikia ypatingą reikšmę, o neretai žaidžia jų daugiareikšmiškumu. Toks žodis Daukanto žodyne, pavyzdžiui, yra "svietas". Jo negalima pakeisti dabartiniu sinonimu "pasaulis", nes jis nesugebės išreikšti tokios reikšmių ir prasmių gamos, kokią iš šio žodžio sugeba išgauti Daukantas. Be to, žodis "pasaulis" jam žinomas, tik "svietą" jis, matyt, laiko abstraktesniu. Viena "svieto" reikšmė yra apskritai "žmonės". "Naikino svietą šiame pasaulyje"³⁰. Viename sakinyje vartojami "svietas" ir "pasaulis", bet jie pabrėžtinai atskiriami. "Svietas" gali būti "pasaulyje" (!) Savitus terminus (pvz., "svieto luomai") Daukantas vartoja ne tik korespondencijoje. "Svietas" yra ir kultūra, apskritai viešasis, vadinasi, ir politinis gyvenimas: "Užsikėtęs koksai kalnėnas ar žemaitis po svietą klajoti, norėdamas išminties ir gudrybos pramokti"³¹. "Svietas" – tai laisvė, kur rymojimas ir protas žmogui tegali pagelbėti, tačiau ir svietas gali būti aklas – "svieto aklybė". Bet svietas turi ir užsienio, netėvynės reikšmę: "Nemylinčių savo krašto ir po svietą klajojančių didžiai neapvežėjo ir nekenė; kaipgi šiądien dar žodžiai: "svieto pereiva, šalaujas" yra Lietuviuvi ir Žemaičiuvi visų didžiausia negarsma"³².

Įprasta teigti, kad Daukantas senovės lietuvių pagrindinė savybė laikė dorybę. Čia vėlgi galima, kaip ir daugeliu atvejų, įtarti moralizavimą, didaktiką. Bet taip iš tiesų nėra. Kad žmogus moralus visais laikais, yra labai

gili mintis, ir tik sugadintas materialistinis mąstymas gali tai neigti. Daukantas, kalbėdamas apie visuomenę, kurią, be svieto, jis dar vadina "bursa", taip pabrėždamas jos sutartinį charakterį (būtinumą vienytis politiškai) sako, kad joje negalima gyventi be dorybės. Kitaip (tai Daukantas primena iš istorijos) įsigali kokios vienos grupės valdžia ir prievarta ("svietas nuvergiamas"). O "svieto rėda" (visuomeninė santvarka), pagrįsta dorybe kaip normatyviniu principu (vėlgi ne konkretybe), reiškia "respubliką" (polį). Dorybė tokiu atveju suvokiama kaip pareigų ir teisių normatyvinė lygybė visumos (visuomenės) atžvilgiu. Daukantas taip antrąkart atsako į savo buvusio egzaminatoriaus dekaną J. Chodanio klausimą: "Kaip suprantate šį Monteskjė posakį: "Respublikoniška valdžia yra dorybė, o monarchistinė – garbė?"³³. Tačiau senovės lietuvių "svietas", Daukanto manymu, yra "respublika". Aišku, kad ir pats Daukantas savo politiniais įsitikinimais yra labiau respublikonas (ar demokratas, kas šia prasme yra tas pat), negu monarchistas. Garbė be naudos visuomenei jam tuščias daiktas. Nepaisant to, jis visai tiksliai rekonstruoja ir monarchistinę santvarką Lietuvoje.

Taip pat daugiareikšmiškai Daukantas vartoja ir žodį "ūkė", priešindamas jį "valstybei". Apskritai "valstybės" Daukantas vengia ir stengiasi išsiverstis su "svietu" ir "ūke". Svietas yra susijęs su kariniu-politiniu visuomenės gyvenimu, ūkė – su šeimyniniu-gimininiu, žmogaus darbo pasauliu. Daukantas savo darbuose be "luomo" vartoja ir daugiau vadinamųjų mokslinių terminų, nors iškart stengiasi juos paaiškinti: "Tokia kunigų rėda arba tvarka vadinasi teokratija, t. y. rėda tarpininkų tarp žmonių ir dievų"³⁴. Daukantas vengia terminų ne dėl tariamai siekiamo populiarumo, o dėl paprastumo ir aiškumo, vengdamas scholastinio stiliaus, kuris Daukantui

²⁹ Ivinskis Z. Op. cit. – P. 247

³⁰ Daukantas S. Rinktiniai raštai. – V., 1955. – P. 159.

³¹ Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių // Daukantas S. Raštai. – V., 1976. – T. 2. – P. 497.

³² Daukantas S. Istorija Žemaitiška // Daukantas S. Lietuvos istorija. – Plymouth, 1893. – T. 1. – P. 54.

³³ Merkys V. Op. cit. – P. 48. Knygoje yra apsirikta verčiant "cnota" – šaunumu. Turi būti – dorybė.

³⁴ Daukantas S. Istorija žemaitiška. – T. 1. – P. 68.

buvo dar tokia netolima praeitis, o ir tiesioginė jo dabartis. Daukantas siekia parodyti, kad visi istoriniai reiškiniai yra paprasti ir kad galima juos taip išaiškinti, kad jie būtų gyvi ir suprantami. Tarkim, luomų atsiradimo "pagal jų veikalus", kaip sako Daukantas, "Būdo" pratarinėje aiškinimas yra labai paprastas ir tikslus: "Tie, kurie į karę traukė ūkė nuo neprietelių ginti, vadinosi vytiš, nuo žodžio vyti, tai yra ginti – kurie neprietelius vijo iš savo ūkės laukan. Tie vityš žemaičių raštuose ziamlionimis yra vadina mi, jog už žemę, kurią dėvėjo nieko nemokėdami, turėjo ūkėje pavojui radusis į karę traukti. Tų ziamlionių buvo kitąkart didelė daugybė Lietuvoje ir Žemaičiuose [...] Šiandien likusieji vadinasi bajorais, taip pat be jokios šviesybės, nežina patys kuo kitą kartą buvo, o šiandien yra, kas kartą spaudžiami ir naikinami"³⁵. Taip Daukantas ne tik paaiškina luomų atsiradimą, bet dar ir parodo ritualizuotos ar retorinės kalbos (bereikšmių titulų, vardų ir terminų) vartojimo žalą: dabartiniai bajorai (matyt, Daukantas turi galvoje XIX a. pirmojoje pusėje taip vadintus Žemaitijos valstiečius) nežino, kas jie yra. Sakysim, prievolių atsiradimą Daukantas irgi paprastai, bet tiksliai paaiškina: "Kaipogi senovėje Lietuviai ir Žemaičiai davė savo diduomenei truputį javų, kailių, retai pinigų, ir taip ne kaipo jų vergai tą jiems darė, bet jog jie vyresniaisias būdami ir ūkė rėdydami laiko neturėjo sau užsidirbti"³⁶. Tai yra prievolių mokėjimas susiklostė tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis, o nėra prigimtinė pareiga. Vėl reikšminga dabarčiai išvada, bet kitaip ir negali būti, nes istoriografija, kaip praeities pasakojimas, turi ryšį su dabarties gyvenimu. Kitaip galvoti būtų tiesiog naivu. Daukantas neidealizuoja ir pagoniškos lietuvių pasaulėtvarkos. Tam tikras pagonių gyvenimo natūralumo pabrėžimas yra reakcija ir atsvara kryžiuočių kronikų ir vėlesnės istoriografijos ideologijai. Tačiau pirmiausia tai yra polemikas ir mokslinis požiūris. Kaip tik todėl jis atrodo pabrėžtas, o tada, nesant kitų nuomonių, toks pabrėžimas buvo beveik neišvengiamas. Daukantas nori parodyti, kad pagonys buvo tokie pat žmonės, ne primityvesni už krikščionis, tik turintys savo pasaulėvoką ir kultūrą. Ypač tai akivaizdu ten, kur Daukantas kalba apie senovės lietuvių religiją ir vadina prasimanymais teiginius, kad lietuviai garbino perkūniją. Anot Daukanto, buvo garbinamas ne gamtos reiškinys, o savitai suprastos tikrovės galios elementas, personifikuotas Perkūno pavidalu. (Daukanto senovės lietuvių pasaulėvokos rekonstrukciją irgi reikia aptarti detaliau ir atskirai.) Daukanto argumentai pagrindžia ir bendresnio pobūdžio mintį:

kultūrų lygiateisiškumą, kai nėra galimybės, prisidengus aukštesnės kultūros šūkiu, naikinti kitą kultūrą. Daukanto reputaciją mūsų akyse pakankamai gadina jo piktnaudžiavimas tiesiogine kalba. Tai iš tikrųjų svetimas mokslinei istoriografijai elementas. Bet nepamirškime, kad jis buvo paplitęs Antikos istoriografijoje, kuria pirmiausia ir rėmėsi Daukantas. Ne mažiau šį metodą vartoja tokie garsūs XIX a. istorikai kaip Ž. Mišlė, ar T. Karlailis. Originaliausia yra Daukanto istorijos samprata: istoriografiją jis supranta ne tik kaip įvykių, bet ir kaip socialinės bei kultūrinės pasaulėtvarkos rekonstrukciją. Daukantas ir valstybės atsiradimą aiškina Vulfstanu, kaip valdžios siekimą ir kovą dėl jos visiškai savanaudiškais tikslais: "Kožnas sau pats savo bare valdymieru, arba rykiu, norėjo būti, nuo ko ir kraštą tokio sau pono vadino valstybe"³⁷. Daukantas mato tokios santvarkos nedemokratiškumą ir vertina tai kaip Rytų civilizacijos ypatybę, nes saulėtekio kraštuose "daugelis rėdos ir elgias su kitais kaip tinkamas"³⁸. Nors Daukantui valdžia nėra koks nors subjektyvus veiksnys, o būtinas dalykas ir, ją "atradus", reikėjo atitinkamai tvarkytis. Taigi net ir valstybės (monarchijos) tvarka yra gera, kai ji nėra tik raidė ir ritualas, o grindžiama tam tikrais teisiniais veiksmais. Klaidinga būtų manyti, kad Daukantas neįvertina lenkų pranašumo civilizaciniu požiūriu. Jis rašo: "Lenkai mokėjo rašyti ir skaityti, turėjo Krokuvoje išmintinę iškalą arba universitetu vadinamą, kurioje sviestas gudrybos ir išminties mokėsi. Kad tuom tarpu Lietuviai ir Žemaičiai, noris krikščionys, vienok visoje ūkėje nei vienos iškalos neturėjo, tarp pačių kunigaikščių niekas nemokėjo nei rašyti, nei skaityti, sandaras pačias su svetimais viešpačiais ir svetimomis tautomis Gudų kunigai rašė gudiškai arba lotyniškai, todėl ne stebuklai, jog buvo kropiamai"³⁹. Tačiau civilizacija Daukantui turi būti pačios kultūros sudėtinė dalis, nes savarankiškai neišugdyta, o perimta ji tik sukelia visuomenės degradaciją. Taip Daukantas vertina Lietuvos bajoriją, perėmusią lenkų civilizaciją.

³⁵ Daukantas S. Istorija žemaitiška. – T. 1. – P. 71.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Daukantas S. Būdas. – P. 571.

³⁸ Daukantas S. Vertimas ir sekimai. – P. 32.

³⁹ Daukantas S. Istorija žemaitiška. – T. 2. – P. 307.

Daukantas yra pakankamai (ypač savo metu, ko neturime pamiršti) kritiškas ir šaltinių bei istoriografijos atžvilgiu. Nepasitenkinimą grynai politine istorija (valdovų istorija) jis išsako pratarinėje savo Justino istorijos vertimui. Daukantas dar pasitiki legendine Lietuvos metraščio (Bychovco kronikos) dalimi ir sumini ten išvardytus valdovus, bet tuo ir pasitenkina, išreiškdamas ir kritišką abejonę dėl liudijimo patikimumo: "tuos visus apleidau dėl to, jog neradau nė kokių veikalų, kuriuose būtų minavojami. Išpažinti reikia, jog veikalai lietuvių tautos yra didžiai supainioti ir didžiai daug darbo reikia iki juos išguldant dėl to vien, jog ne visi raštai tos gadyinės yra surankioti"⁴⁰. Nors Daukantas senovės lietuvių pasaulėvokai rekonstruoti ir remiasi Vaidevučio legenda, bet "Istorijoje Žemaitiškoje" iš esmės kritiškai ją atmeta: "Ta pasaka galėjo būti pradžioje viena, bet paskui yra pertaisyta kokio nors zokonininko Gudo arba Vokiečio 15 ar 16 amžiuje. Kaipogi daugioje vietoje pati pasaka sau prieštarauja, bylodama, jog pirmąją žinyčią Rusnėje viešpats (Krivų-Krivaitis) Brutenis įkūręs ties ažuolu visuomet žaliuojančiu, savo buveinę Rumais pravardavęs ir kunigus įstatęs. Bet jei Brutenis buvo jau viešpačiu, dievų tarnu ir visų vyriausiu ūkės valdymieru dar pirm Vytauto (čia turimas galvoje Vaidevutis – S. P.), kaip pati pasaka byloja, tai turėjo ir pirm neseniai būti žinyčia įkurta kunigai paskirti"⁴¹.

Ir kitur Daukantas kritiškai vertina įvairius liudijimus (pasakas), vadinamas juos zaunomis, tai yra legenda. Bet aišku, kad jis ir negalėjo jų visai iš savo istorijos išmesti, kadangi pirmiausia surinkti ir sukaupti reikėjo įvairius liudijimus, kas buvo nepaprastai sunku, o paskui kai kurių iš jų atsižadėti. Savo rankomis atradus svarbų liudijimą, sunku jo visai išsižadėti. O ir šiuo atveju Daukantas kritiškesnis už Narbutą, kuris kiekvieną klasotę buvo pasiruošęs priimti už gryną pinigą. Dar viena ir šiomis dienomis aktuali Daukanto istorijos savybė yra ta, kad jis pateikia iš esmės visus liudijimus apie baltų santykius su skandinavais vikingų epochoje. Vėlesniuose darbuose – Šapokos, Ivinskio ar tarybiniais metais leistose istorijose kažkodėl apie juos buvo užmiršta. Kad parodytume Daukanto istorijos reikšmę ne tik kaip istoriografinį faktą, bet ir kaip svarbią šių dienų mokslui, pabandykime pasvarstyti vieną istoriografinę problemą ir išsiaiškinti, kaip ją sprendžia Daukantas. Nepretenduojame šiuo atveju į galutinę išvadą, tik norime Daukanto darbus įvesti į aktualią mokslinę apyvartą.

5. K. JABLONSKIO IR S. DAUKANTO MINDAUGAS

Savo 1978 m. Romoje išleistoje "Lietuvos istorijoje" Z. Ivinskis pateikė gan sensacingą K. Jablonskio laiško ištrauką apie karaliaus Mindaugo vaidmenį Lietuvos istorijoje. "Jokios katalikiškos krikščionybės Mindaugo laikais Lietuvoje nebuvo. Iš viso Mindaugas tebuvo Ordino statytinis, rėmėsis savo krašte nelietuviška karine jėga, neįtakingas kryžiaus žygiuose prieš Lietuvos žemes, jis visai nebuvo joks tikras Lietuvos valdovas, bet savanaudiškais tikslais daug prisidėjęs prie Lietuvos valstybinės organizacijos griovimo, bet nesugebėjęs jos sugriauti"⁴².

Iš pirmo žvilgsnio nesunkiai galima pastebėti tam tikrą šių žodžių emocijinį atspalvį. Bet tai nereiškia, kad šis vertinimas neteisingas. Mes galime pateikti visiškai identišką Daukanto vertinimą, pasakytą prieš 100 metų iki K. Jablonskio, bet tik 1976 m. išspausdintą Daukanto "Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Jis rašo:

"Tąpęs krikščioniu Mindaugas suvisu savo rėdoj kitokiu rados, nuo m. 1251 iki savo smerčio karėse nebėr jo girdėti, kuriose vieni žemaičiai noris sunkiai, bet garbingai kariauja su vokiečiais kryžokais ir meldžionimis, o Mindaugas bendraujas su mistras ir dovanas jiems siunčia, užrašo karalystę. Kad žemaičiai padurbėj kryžokus su kalavijonimis pergalėjo metuose 1261 ir kad jau vieno siūčio bereikėjo užsiausti vokiečiams iki suvisu juos atlaikant, tuo tarpu Mindaugas daro paliaubas su kalavijonimis. Pasakui tapęs pagoniu, netraukia į Parusį – (Prūsiją) paduoti ranką nuspauستiesiems, kurie buvo kėtėsi numesti jungą kruvinos vergybės, bet į Lenkus, kurie lietuviams nieko nedarė. Vokiečiai jį į didžiuosius kunigaikščius Lietuvos iškėlė, vokiečiai į karalius, vokiečiams ir tarnavo per visą amžių iki smerčio. Jis sukėlė namkarę, kuri patvėrė iki Vytenio valdžios"⁴³. Toks Daukanto tekstas yra tik "Pasakojime". "Darbuose" ir "Istorijoje žemaitiškoje" jo apskritai nėra ir Mindaugas dar vertinamas iš esmės teigiamai,

⁴⁰ Daukantas S. Pasakojimas. – P. 329.

⁴¹ Daukantas S. Istorija žemaitiška. – T. 1. – P. 50.

⁴² Cituota pagal Ivinskio Z. Lietuvos istorija. – V., 1991. – P. 157.

⁴³ Daukantas S. Pasakojimas. – P. 301.

bet jau kalbama apie sunkumus tiriant šią problemą, kas rodo, jog Daukantas ne tik redagavo savo vėlesnius darbus, bet kai ką ir iš esmės keitė. Neatidžiai žvelgiant, šis Daukanto darbų epizodas galėtų būti vertinamas kaip paprastas moralizavimas. Bet taip nėra vien todėl, kad Mindaugas čia vertinamas ne kaip privatus asmuo, o kaip visuomenės veikėjas. Ir vertinamas ne taip, kaip buvo priimta tradicinėje istoriografijoje, valdovus tapatinančioje su teise. Todėl ir buvo "valdovų istorija". Be to, Daukantas nevertina Mindaugo vien tik neigiamai, pažymi ir kai kuriuos teigiamus jo veiklos rezultatus. Sunku ką nors spręsti, kai ne visi istorijos faktai aiškūs. Taip yra ir su Mindaugo žemių užrašymo Ordinui aktais. Daukantas dar "Istorijoje Žemaitiškoje" rašo: "Daug gali abejoti apie tikrumą tų raštų, bet jog ne čia yra vieta apie juos sklavuoti, todėl palieku taip, kaip senovės raštuose radau. Visi yra rašyti lotyniškai, vienok ne pati autentika, bet išrašą teyra šiandien randama"⁴⁴. Vėliau, matyt, šią problemą Daukantas išsprendė, remdamasis netiesioginiais duomenimis, tai yra įvertindamas Mindaugo santykius su Žemaitija, jo antiprūsiškas nuostatas, neveiklumą. Mūsų istorinėje sąmonėje Lietuvos valstybės susidarymas yra siejamas su Mindaugu. Tačiau valstybė nėra vieno žmogaus, kad ir genijaus, kūrybos rezultatas. Valstybės atsiradimą Daukantas sieja su visuomenės struktūros pasikeitimais ir todėl gali kritiškai vertinti Mindaugą, kurio nuopelnų, vienijant Lietuvą, nereikia perdėti – ji ir taip jau buvo pakankamai vieninga. Mindaugas savo patvaldiškais metodais galėjo tik griauti šią vienybę. Apie Lietuvos valstybės gerą būklę iki Mindaugo kalba ir V. Pašuta⁴⁵. Šiuo atveju Mindaugo – visuomenės veikėjo (valdovo) ir istorinės būtinybės tiesioginis sutapatinimas nieko neduoda. Būtinybė juk reiškiasi ne tik objektyviai, bet ir subjektyviai.

Valdovas netgi tada, kai jo asmeniniai (savanaudiški) interesai sutampa su valstybės interesais, privalo laikytis tam tikrų žaidimo taisyklių. Asmeninis interesas gali sutapti su valstybiniu, bet valdovas nebegali išsižadėti savo įgytos valdžios ir suverenumo. Valdžia tai ir garbė, turinti savo moralę, kuri neleidžia daryti tam tikrų veiksmų. Mindaugas, atrodo, šiai taisyklei nusižengia ir yra savanaudis ne tik kaip valdovas, bet ir kaip asmenybė. Mindaugas (čia galima remtis ir Monteskjė, su kurio darbais Daukantas gerai susipažinęs) nepaiso monarchijos žaidimo taisyklių, dėl to tampa patvaldžiu, arba tironu. Kodėl, tarkim, Mindaugas neremia sukilusių prūsų ar žemaičių, kai jis to prašomas? Ar iš įsitikinimo? Daukanto (ir Jablons-

kio) įtarimas, kad Mindaugas negalėjo būti toks geras krikščionis, visai pagrįstas. Vadinasi, neremia dėl asmeninių privačių ambicijų, ankstesnės nesantaikos. Ir Vytautą Daukantas vertina įvairiai, bet pripažįsta, kad "Niekada Lietuva nebuvo nei didesnė, nei rimtesnė kaip kad Vytautas ją valdė, vyras stropus, buklus ir valdžios geidžias."⁴⁶ Tai apgalvotas, kaip ir visi, Daukanto vertinimas.

Pasikeitus problemos interpretacijai, keičiasi ir skyrelių (antraščių ir anotacijų) pavadinimai. "Darbuose" ir "Istorijoje" antraštė yra "Mindaugas pirmasis karalius Lietuvos", o "Pasakojime" jau – "Mintautas didysis lietuvių kunigaikštis, paskui lietuvių karalius, kurį vokiečiai vadina Mindove, gundai Mendogu". Kaip jau sakiau, šiame skyrelyje mes nesiekiamo išspręsti Mindaugo vaidmens Lietuvos valstybei susidaryti įvertinimo problemos, o tik norime parodyti, kad Daukantas ir šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu yra lygiavertis diskusijos dalyvis.

PABAIGA

Daukantas visą savo gyvenimą buvo tikras mokslininkas, kuriam negalėjo nerūpėti ir tuometinė lietuvių tautos būklė. Jis stengėsi padėti savo tautai, dirbdamas mokslinį ir kultūrinį darbą. Jis ne tik tyrė praeitį, bet ir atskleidė mūsų laikų dabarties problemas ir ateities galimybes. Lietuvos Respublikos galimybė pirmąkart iš tikrųjų atsiveria Daukanto raštuose. Apskritai ir visos tiesioginio kultūrinio Lietuvos atgimimo gijos suseina į Daukanto veikalus. Daukantas sakė, kad dedąs lietuvių pamatus. Jis iš tikrųjų juos padėjo. Kaip mokslininkas, Daukantas conceptualiai, o ir faktiškai pranašesnis už visus XIX amžiuje Lietuvos istoriją gvildenusius žmones. 1964 m. Z. Ivinskis rašė: "Skamba paradoksaliai, tačiau yra faktas, jog iki šiol Daukanto istorijos dvitomis, originale sudaręs 1100 puslapių folio, yra vis dar pati plačiausia spausdinta Lietuvos istorija lietuvių kalba"⁴⁷. Mūsų nuomone, tai nėra joks paradoksas.

⁴⁴ Daukantas S. Istorija žemaitiška. – T. 1. – P. 339.

⁴⁵ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. – V., 1971. – P. 213.

⁴⁶ Daukantas S. Pasakojimas. – P. 616.

⁴⁷ Ivinskis Z. Simonas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje // Aidai. – 1964. – Nr. 9. – P. 391.